

O strategie retorică de construcție a sinelui în *Autobiografia* protopopului Avvakum (Rusia secolului al XVII-lea): recursul la paradigma „nebunului întru Hristos”

Marina VRACIU

The Archpriest (Protopop) Avvakum (Petrov, 1620-1682) is an important character in Russian culture. Sanctified by the Orthodox Old Rite Church (Old Believers) for his life-long support of traditional Muscovite values during the Schism in the Russian Orthodox Church, Avvakum wrote, among other important pieces, what is considered to be the first autobiography in Russian culture, Zhitie (1671-1672/3). Within the conventions of hagiography this polemic work, innovative in language and style, resorts to the paradigm of holy foolishness to defend the idea of divine Wisdom as opposed to the new Nikonian (patriarch Nikon, 1602-1681) wisdom.

1. Despre discursul religios în Rusia și retorică¹ confesiei

În conștientizarea estetico-filosofică a tradiției culturii ruse un interes științific deosebit revine studierii gândirii expusă polemic, legată direct de identificarea personală și culturală a individului ca subiect de discurs.² Cultura rusă ca totalitate

¹ Lucrarea de față nu face referință directă la retorica New Criticism și contextul elaborat de R.Barthes, T.A. van Dejk, M.Foucault, U.Eco (cu analiza și interpretarea conceptelor retorice care asigură posibilitatea de descifrare a enunțului în limitele mai multor sisteme lingvistice), pe care nu-l ignoră defel, rezumându-se la înțelegerea tradițională a retoricii ca „artă a persuasiunii” Aristotel.

² De exemplu, de Lehitser, V.L. *Disputa ca unitate existențială (note pentru o ontologie a stărilor-„maculator”* (Spor kak ekzistencial; nabroski k ontologii cernovyh sostojanij) *Voprosy filosofii*, 2002, № 11, pp. 36-47. O clasificare a tipurilor de dezbateri ca un caz particular de argumentare și polemică ca tip de *agon* se găsesc în lucrări de V.L. Artemov, R.S.Kabisov, N.B.Kohtev, S.I.Popov etc., sistematizate în Petrova 2004. Trăsăturile generice de reprezentare a disputei în textele folclorice și în literatura timpurilor noi sînt studiate de V.V.Ivanov, M. Bahtin și V.V. Fiodorov. Menționăm, pentru importanța lor în lumea științifică din Rusia, culegerile consacrate mecanismelor de expresivitate în limbă din seria „Logičeskij analiz jazyka” și „Čelovečeskij faktor v jazyke”, unde publică lingviștii și semioticienii N.D. Arutiunova, I.I. Levin, M.I. Lotman, E.V. Padučeva, V.N. Telia etc. Structurile binare ale gândirii în dinamica sistemelor semiotice sînt cercetate de V.V.Ivanov, I.M. Lotman, M.S. Uvarov, B.A. Uspenski. Problemele sociale și socioculturale ale dialogului (discutate de M.Buber, E.Husserl, E.Levinas, M.Merleau-Ponty,

a unor practici discursive și discursul polemic în specificul său estetic istoric și național dețin un corpus de opere originale redactate între secolele XI-XVII: cuvinte, epistole, preaplecate cereri (rus. celobitnaja), lucrări polemice de condamnare a ereziilor și culegeri de sentințe date de soboruri.³ Printre cele mai reprezentative texte din ultimul grup se numără următoarele: *Cuvîntul despre lege și har* (Slovo o zakone i blagodati) a mitropolitului Ilarion de Kiev, *Despre credința creștinească și cea latinească* (O vere hristianskoj i vere latinskoj) a lui Feodosie de la Peciora (sec.XI), *Luminătorul* (Prosvetitel, sau Kniga na eretikov) de Iosif din Voloțk și răspunsurile anonime ale celor „înfierați” de acesta, susținătorii lui Nil Sorski (sec.XV), „Sceptrul stăpînirii” (Žezl pravlenia) de Simeon Poloțki și Autobiografia prototopopului Avvakum Petrov (sec.XVII).⁴

O istorie a discursului polemic din cultura rusă presupune, în primul rînd, „ontologizarea subiectivității în negația estetică”⁵ pe baza investigației *Cuvîntului despre lege și har* și a lucrării *Despre credința creștinească și cea latinească* (Petrova, 2004: 8). Reținem din prima operă disputa pe tema hristologică și rolul categoriei „vechimii” ca afirmare a statutului ontologic al polemistului prin demonstrația insuficienței/vidului existenței oponentului (practică urmată de autorul autobiografiei prezentate mai jos). Folosind imaginea „adversarului depărtat în spațiu”, cel de-al doilea text crează o imagine în oglindă cu o semantică răsturnată (aceasta din urmă văzută ca anti-lucrare/acțiune, anti-comportament de culturologii și semioticienii I. Lotman, B. Uspenski și A. Pancenko)⁶ îndreptată împotriva distrugerii sau reproducerea inverse a normelor culturale și a obiceiurilor creștine.

În al doilea rînd, *Luminătorul*, opera lui Iosif din Voloțk (cc.1439-1515) și tradiția „iosifleană” „estetizează subiectivitatea oponentului” în cadrul discursului polemic din secolele al XV-XVI-lea. Forma de *skaz*⁷ corespunde intențiilor precaviosului Iosif, realizînd concomitent acuzarea, mascînd îngustarea

F.Rosenzweig, Sartre, Habermas, Heidegger, K.Jaspers) i-au preocupat în spațiul rusesc, printre alții, pe M.Bahtin, N.Berdiaev, A.A.Leontiev, P.Florenski.

³ Operele literare rusești cercetate în cadrul specific al apartenenței lor discursive au constituit obiectul atenției istoricilor bisericii, filologilor și cercetători ai tradiției filosofice ruse după cum urmează: textologia literaturii ruse vechi a fost studiată de A.S.Eleonskaia, I.P. Eriomina, N.A. Kazakova, D.S. Lihaciov, I.S. Lurie, A.M.Moldovan, A.M.Pancenکو, N.V.Ponîrko; o importanță istorico-culturală deosebită au cercetările lui A.S. Arhanghelski, I.L. Barskov, A.K.Borozdin, F.I. Buslaev, N.N. Golubinski, I.N.Jdanov, S.A. Zenkovski, V.M. Istrin, K.Kalaidovici, F.Kalughin, N.F.Kapeterev, V.O. Kliucevski, N.K.Nikolski, M.D. Priselkov, A.S. Prugavin, A.N.Pinin, N.Rudnev, F.K. Saharov, P.S.Smirnov, A.I. Sobolevski, M.N.Speranski, I.I.Srezenevski, N.I.Subbotin etc. Interpretări originale ale procesului istoric și cultural rusesc care constituie particularitatea literaturii ruse vechi prin raportare la tradiția occidentală și la cea bizantină aparțin lui G.Podskalski, S.Mathauserova, I. P. Smirnov.

⁴ Editate în seria „Pamiatniki literatury Drevnej Rusi”, M., „Hudozestvennai literatura”, vol XVI, 1994.

⁵ Termenul lui M. Bahtin.

⁶ Aceasta din urmă văzută ca anti-acțiune, anti-comportament, de I.Lotman, A.Pancenکو, B.Uspenski

⁷ Skazul este o modalitate narativă specifică textelor vechi rusești utilizată, printre alții, de scriitorii precum I. Leskov și A. Platonov.

axiologică în una descriptivă și ascunzînd-o prin obiectivarea enunțului (relatare despre evenimente istorice). Opera se citește ca manifestare a opoziției față de o mai veche tradiție a spiritualității ruse, inaugurată de Nil Sorski (1433-1508), cea a neagonisitorilor, la rîndul său reprezentată printr-o serie de texte anonime, relativ autonome.⁸ Autorii celor din urmă au recurs la procedee de intensificare a individualității autorului, prin selecția modalităților de argumentare și în trăsăturile lingvistice ale subiectului enunțului, după cum se poate vedea la călugărul Vassian, *Culegerea unui stareț (Sobranie nekoego starca)* sau în *Cuvînt de răspuns (Slovo otvetno)*. Aici se presupune existența unei memorii comune, imaginea adversarului este clar conturată, iar polemica se organizează fie ca o critică a metodei inductive utilizată de „iosifleni”, fie, ca, de pildă, în „*Răspunsul stareților de la Mănăstirea Sf. Kirill de la Beloe Ozero*” (*Otvét Kirillovskix starcev*), negația este îndreptată spre elaborarea unor trăsături subiective prin intermediul ironiei. (Așa se neagă, de exemplu, teza cu privire la identitatea dintre pedeapsa fizică și cea duhovnicească.)⁹

Cu Avvakum Petrov (sau Petrovici, 1620-1682) și Simeon Poloțki (1629-1680), avem de a face cu ce a fost numit „estetizarea subiectivității polemistului” (Petrova, 2004). Se pot descrie o serie de modalități de personificare a polemistului, devenite centrale în strategiile polemice din operele din sec.XVII. Astfel, în Sceptrul Puterii (arhieresti, patriarhul Ioasaf), Simeon Poloțki îi condamnă pe susținătorii vechii bunecredințe (rus. blagocestie) recurgînd la reguli ale polemicii baroce. Pe de altă parte, în opera celui mai cunoscut reprezentant al „vechii credințe” din chiar secolul Marii Schisme din sîntul bisericii ruse¹⁰, *Viața protopopului Avvakum scrisă de el însuși (Žizn protopopa Avvakuma, im samim napisannaia)* s-a observat o „estetizare nediscursivă a subiectivității polemistului” (Petrova, 2004).

⁸ Tradiția spiritualității ruse și a istoriei filosofiei și esteticii ruse au fost studiate cu precădere de A.F. Losev, N.O. Losski, G.P. Fedotov, G.P. Florovski, S.S. Horujii, V.V.Zenkovski. Lucrări de istoria bisericii ortodoxe ruse, inclusiv de istoria retoricii ecleziale și a teologiei morală au fost redacate de N.N. Golubinski, A.V.Kartașev, G.P. Florovski și arhiepiscopul Antonie (Vadovski), mitropolitul Makarie (Bulgakov), arhiepiscopul Filaret (Gumilevski). A se vedea și Spindlik 1997.

⁹ Problemele de generice a operelor literare vechi rusești au fost cercetate de V.V.Kuskov, D.S. Lihaciov, D. Čizevskij. Lucrările de polemică dogmatică din primele secole creștine din Rusia A.S.Pavlov, A.Popov. Legătura dintră latura polemică estetică expresivă și sensul acesteia se găsesc în lucrările lui Lihaciov, I. Lotman și I.S.Lurie

¹⁰ În literatura de specialitate, schisma din interiorul bisericii ruse a fost înțeleasă în două moduri distincte: ca mișcare social-politică în formă religioasă, despre care au scris A.P. Șceapov, N.I. Aristov, V.V. Andreev, N.I. Kostomarov, V. Farmakovski sau Bestujev-Riumin, preluată în istoriografia sovietică de N.I. Pavlenko; sau ca fenomen religios-bisericesc comentat de S. M. Soloviov, V.O. Kliucevski, E.E. Golubinski, N.F. Kapteriov, V.V. Rozanov, N.A. Berdiaev, protopopul Georghii (George) Florovski. În România se remarcă studiile pe această temă de V.Vascenco și A.Varona. O analiză a situației găsim și în Chester Dunning, *Crisis, Conjecture, and the Cause of the Time of Troubles*, in Kamen' Kraeougol'nu, Essays presented to Edward Keenan on his 60th birthday, *Harvard Ukrainian Studies*, 1997: 97-119.

2. Viață și jitie (*vita*)

Succint, principalele evenimente din viața lui Avvakum Petrov presupun o tensiune controlată a alternanței între perioade de relativ calm și segmente încărcate de dramatism. După aproape trei decenii petrecute în zona natală 1621 - 1652 Nijni Novgorod, unde a slujit ca preot cu familie, Avakkum a petrecut o vreme la Moscova, (1652 - 1653, 16 septembrie) participând la activități legate de înnoire a vieții din Rusia Moscovită, făcând parte din entourage-ul puterii. Membru al unei grupări conservatoare formată din reprezentanți ai clerului și cărturari („rîvnitorii dreptei credințe”), Avvakum s-a împotrivit amendamentelor propuse de regimul țarului Aleksei Mihailovici (primul Romanov, 1629-1676). În consecință, în intervalul 1653-1664, a plecat în cel de-al doilea exil în Siberia. Revenind în capitală, unde a rămas între primăvara anului 1664 luna august a aceluiași an, nu s-a lăsat influențat în direcția alierii la politica țarului și a patriarhului. În consecință, s-a impus îndepărtarea sa definitivă de la curte și Avvakum a luat din nou calea pribegiei (în 1664-1666, la Mezen). A fost rechemat și de acolo, astfel încât, între 1 martie 1666 și 30 august 1667, se găsea, pentru ultima oară, într-o perioadă, la Moscova. Exilat definitiv în nordul Rusiei, la 1667 (30 iulie), a fost executat prin ardere pe rug, la 14 aprilie 1682, după detenția de la Pustozorsk.

Autor al mai multor epistole adresate țarilor, pe tot parcursul vieții sale în care s-a remarcat ca predicator, Avvakum a elaborat opere dogmatico-polemice. Un statut special are *Autobiografia* sa, fapt explicabil prin contextul evenimentelor vieții sale fizice și duhovnicești. Scrisă în perioada detenției de la Pustozorsk (în nordul Rusiei), unde și-a petrecut ultimii 18 ani de viață, Autobiografia este rezultatul unei îndelungi zăboviri asupra rostului destinului propriu și al celui al semenilor. Încheind ultima versiune (au existat patru) în 1672(3), Avvakum nu a mai revenit la ceea ce reprezintă, în final, o operă didactică, chiar dacă timpul i-ar mai fi permis-o¹¹. Operă polemică elaborată în viziune escatologică pentru care s-a găsit formula estetică a nebuliei, *Viața* alternează cu atenție descrieri ale evenimentelor principale din viața protopopului cu mărturisiri ale credinței. Debutând cu afirmarea elementelor de bază ale „vechii credințe”, această autobiografie cuprinde atacuri la adresa nikonienilor, secvențe din viața proprie, viziuni și miracole, fapte asemenea apostolilor, scene de nebulie.

„Prima autobiografie” din cultura rusă a fost cercetată în contextul constituirii unui nou tip de discursivitate polemică, antitetică prin raportare la reprezentanților clerului oficial. În general, s-a depășit formula „Avvakum-ideolog al schismei”, la care se mai recurge uneori și astăzi¹². Specificul discursului adepților ortodoxiei de

¹¹ Monografiile și studiile capitale consacrate acestei lucrări sînt Robinson 1963, Malîșev 1964, Demkova 1976. Despre protopopul Avvakum au scris D.S. Lihaciov, B.A. Rîbakov, V.V. Vinogradov, V.V. Kuskov. Metodele de investigare a textelor publicistice din Rusia medievală au fost prezentate de I.K. Begunov, A.S. Eleonskaia, A.A. Zimina, A.I. Klîbanova, I.S. Lurie, A.I. Robinson. Avvakum a continuat să-și trimită epistolele în capitală, pînă cînd existența sa s-a considerat prea periculoasă în contextul opoziției dintre credincioșii de rit vechi și „nikonieni”.

¹² Formulă propusă de D.S. Lihaciov și instaurată pentru mult timp în istoriografia schismei și în „interpretările” Autobiografiei.

rit vechi constă în reprezentarea despre esența ontologică, neconvențională a semnului (formula verbală, simbolul, ritualul). De aceea în activitatea celor de rit vechi semnul tinde spre iconicitate, reprezentarea vizuală, și nu spre descrierea unei situații. O atenție aparte se acordă nu atât construcției discursive a argumentării, cât realizării sistemului de comportament semiotic: fapta, gestul, miracolul etc.

Ordinea discursului se transformă prin ridicarea limitărilor așezate peste obiectul și modalitatea de vorbire (lichidarea opoziției dintre elevat/vulgar), precum și peste subiectul vorbirii, în cadrul discursului „nebunului” (rus. *bezumec*) și al „ignorantului” (rus. *neveža*). În acest sens enunțurile lui Avvakum devin nediscursive pentru oponentii săi. Strategia negației se construiește nu pe baza negării tezei, ci pe baza răstălmăcirii semantice a acesteia, prin rostirea acuzei sub forma unei semantici pozitive. Astfel, absența sofisticării, numită „lipsă de iscusință” (rus. *neiskusnost*), „ignoranța” (rus. *nevežestvo*), lipsa de minte, „nebunia” (rus. *bezumie*) și alte metafore care semnifică starea conștiinței raskolnicilor condamnați de fostul patriarh Nikon și de Simeon Poloțki, nu numai că nu sînt negate de păstrătorii vechii credințe (rus. *blagočestie*), dar devin principii de comportament și în arhitectura enunțului (realizarea metaforei). Negația se realizează nu numai prin intermediul schimbării codului de comunicare, ci și prin modificarea registrului stilistic. În contextul schimbării codului, modelele de anti-comportamente din cadrul constituirii propriei subiectivități se dovedesc a fi modalități de acțiune adecvate în spațiul desacralizat al culturii: nebunia întru Hristos (rus. *iurodstvo*), interdicția de a primi Sfintele taine oferite de noul cult, binecuvîntarea pentru sinuciderea (rituală) prin ardere pe rug. Sub aspectul de schimbării limbajului, anti-comportamentul lui Avvakum formează un tip propriu de discurs, în care opoziția valorii(lor) proprii față de cele ale noului cler și retorica statal-imperială se realizează prin intermediul unor practici neverbale avînd un statut semnificativ-semiotic. Polisemantismului și erudiției (stare a culturii) i se opune „nebunia” *bezumie* (stare naturală, organică), limbajului elevat (rus. *velerečivost*) – „voroava” (rus. *viakanie*), patosului – rîsul, gîndirii abstracte – trăirea nemediată, silogismului – miracolul, tratatului – viața sfințului.

Pentru prima dată în istoria practicilor discursive din cultura rusă aici principiul de formulare a subiectivității proprii a polemistului devine un raport etic clar definit față de lume și față de cei avînd aceeași opinie și adversari, pentru prima dată individul intră pe scenă ca subiect pentru sine însuși al unor relații axiologice.

3. Scena centrală

În axiologia lui Avvakum, poziția de „nebun” (gr. *saloι*, rus. *iurodivyj*) este singura posibilă în lumea din care a fost evacuat harul și în care s-a instaurat Antihristul. Ca procedeu retoric, această formă de „estetizare a subiectivității” implică un model de comportament creștin deja vechi în Rusia medievală, cel al nebuniei pentru Hristos (*iurodstvo*). Dacă primul “nebun pentru Hristos”

consemnat într-o hagiografie este Simeon din Emessa¹³, în Rusia, nebunia este reprezentată în viețile sfinților asceți Isaki de la Mănăstirea Peciora de la Kiev și a sf. Avraami din Smolensk. Nebunia a devenit un fenomen în părțile de nord ale Rusiei Kievene, un “leagăn al *saloi*-lor ruși”, unde era modelată după viața sf. Andrei din Constantinopole.¹⁴ Un “nebun” rus “tipic” este considerat Prokopi din Ustiug (m. 1303)¹⁵, prezentat ca proroc (Kobets, 2000) și făcător de minuni avînd darul înainteverderii, asemenea lui Mihail de la mănăstirea Klopsko (sec.XV)¹⁶. După cum se vede în scena centrală din Autobiografie (a Soborului de la Moscova, din mai 1666-1667, în prezența patriarhilor ecumenici, a patriarhului Rusiei Nikon și a țarului Aleksei Mihailovici) protopopul pune în joc mecanismul nebuniei sacre (Velcescu, 2007), ca procedeu suprem și ca prezență polemică. Compararea între versiunea “de maculator” din 1669 și redacția “fîrzie” din 1673 (trimisă adeptilor în prima culegere numită ”Pustoziorski sbornik”)¹⁷ relevă natura supremă a experienței spirituale a protopopului și locul central al acestei experiențe în viața sa așa cum o vede autorul. Compararea variantelor textului autobiografiei¹⁸ demonstrează rafinarea modului în care este reprezentată Înțelepciunea (Divină). În lumea răsturnată în care trăiește, Avvakum recurge la viziunea Pseudo-Areopagitului¹⁹ și imaginea sferei cerești. Structura Vieții sale a fost modificată pentru a intra într-o relație dialogică cu și pentru a modela acțiunea acestei sferei. În redacția finală, viziunile trăite de Avvakum funcționau ca cercuri în ierarhia mistică prin care Lumina Divină invadează suprafața Ființei: prin corpul mistic al lui Avvakum, iar apoi prin recrearea corpului său în Viața, umplînd scena soborului cu Înțelepciunea ascunsă (Hunt, 1991: 5). Modelul răsturnat la care recurge Avvakum se bazează pe antiteza dintre Înțelepciunea Divină și cea lumească. În cazul lui Avvakum, cuvintele nebunești erau lipsite de sens, depășeau regulile, însă erau pline de Înțelepciunea lui Dumnezeu. În contrast, cuvintele oponenților săi erau doar plăcute estetic și corecte din punct de vedere rațional. Avvakum rostea cuvinte profetice și revelatoare, invitînd la (auto)investigare, în timp ce oponenții săi erau autoritari, stopînd întrebările care ar fi putut apărea.

Textualizarea experienței respective se produce în scena centrală din Autobiografie. În episodul (reprodus la finele acestei lucrări) în care se confruntă

¹³ Viața lui Simeon din Emessa (din sec.V) de Leontie din Neapole), Ivanov și Kobets 2008

¹⁴ George Fedotov, *Sviatye Drevnei Rusi*, X-XVII st. (New York: Izдание russkogo pravoslavnogo Bogoslovskogo Fonda, 1959), citat în Kobets 2000.

¹⁵ *Zitie sviatogo pravednogo Prokopii Hrista radi iurodivogo Ustiuskogo cudotvortsia* (în Moskva: Pamiatniki istoriceskoi mysli, 2003: 11-101 și lucrarea lui A. N. Vlasov, „Literaturnaia istoriia zitiia pravednogo Prokopii Ustiuskogo cudotvortsia”, în Pamiatniki istoriceskoi mysli, 2003:109-122)

¹⁶ Red. Kliucevski, după Kobets 2000.

¹⁷ Trimisă celor care îl urmau în prima culegere de la *Pustoziersk sbornik*; v. și viziunile din *Scrisoarea 5 Celobitnaia*, 1669, către țar și viziunea din *Viața*, red. 1673.

¹⁸ Opera rafinată spre a deveni un testament spiritual, a cunoscut patru redacții. Studiată din sec. al XVIII-lea, a atras atenția cercetătorilor și a traducătorilor. Varianta finală C.

¹⁹ Începutul *Autobiografiei* invocă viziunea ierarhiei cerești în termenii acestuia.

cu judecătorii săi, Avvakum este observator, narator și autor. Structurată ca interacțiune între orizontal și vertical, Viața (re)prezintă comportamentul eroic al atuorului. Pe măsură ce se îndepărtează de centru (Moscova, în exilul din Siberia), comportamentul său de nebun și cuvintele sale exprimă înălțarea sa interioasă și revenirea în centrul sferei. Ajuns la limitele axei orizontale (când a fost separat oficial de biserică, 13 mai 1666), iar apoi la Sinodul patriarhilor ecumenici și clerului superior din Rusia, axa verticală irumpe sub forma unor viziuni care demonstrează transcenderea sinelui. Când protagonistul ajunge la Sobor și se prezintă ca nebun, el activează această funcționalitate inversă pentru a-i expune pe nikonieni și pentru a-și învăța urmașii. În acest moment, protagonistul realizează că identitatea sa este una cu a naratorului/autorului așa cum s-a prezentat în Autobiografie. Încarcerat (“un mort viu”) la Pustoziorsk, trecând prin experiențe extatice, naratorul/autor trăia Realitatea arhetipală în legătură cu protagonistul din timp, adică trăia prezența în sferă. Protagonistul reflectă întrutotul dimensiunea arhetipală a naratorului/autor atunci când se comportă ca un nebun întru Hristos, modelînd dimensiunea externă a volumului sferei. Structura poetică a variantei finale a “Autobiografiei” este plină de spiritul nebuniei. Avvakum introduce citate din Scriptură în narațiunea “de suprafață”, făcînd ca acestea să funcționeze ca ferestre spre axa verticală. Acestea erau chei spre subtextele ascunse din scrierile apostolului Pavel și ale lui Avvakum însuși. Aceste subtexte “verticale” elucidează importanța didactică și polemică a acțiunii de suprafață, puterea acesteia de a revela Înțelepciunea ascunsă. De asemenea, ele arată că suprafața este inversul sau opusul a ceea ce pare din perspectiva înțelepciunii lumești a nikonienilor. Astfel, narațiunea de suprafață, ca și acțiunile și cuvintele protagonistului, funcționează ca o mască care incită. Prin examinarea retoricii acțiunilor protagonistului înaintea Sinodului, așa cum este acesta transmis prin relația dintre narațiunea de suprafață și subtexte se poate dezlega această ghicitoare. Avvakum a realizat scena finală a sinodului din prima versiune (Demkova, 1976: 24). Scena se deschide cu o aluzie la Înția Epistolă către Corinteni a Apostolului Pavel, care instaurează imediat un cadru de referință mai profund: *Dumnezeu mi-a deschis buzele cele păcătoase, și i-a făcut de rușine Hristos prin gura mea!*²⁰, cuvinte care trimit la: „Ci Dumnezeu Și-a ales pe cele nebune ale lumii, ca să rușineze pe cei înțelepți; Dumnezeu Și-a ales pe cele slabe ale lumii, ca să le rușineze pe cele tari.” (1 Cor. 1:27) Subtextul din paulin dezvăluia faptul că Avvakum așeza nebunia întru Hristos în opoziție cu înțelepciunea acestei lumi. Referințele al „gura păcătoasă” (“gres”nye usta”) implică faptul că Dumnezeu însuși s-a antrenat în nebunia atunci când l-a ales pe candidatul cel mai puțin așteptat, pe Avvakum, un păcătos înveterat, un om de condiție jalnică, decăzut din drepturi, un nebun în ochii lumii, ca să vorbească pentru El. Răsturnînd autoritatea aparențelor, Dumnezeu l-a folosit pe Avvakum atît pentru a-i face de rușine pe cei care pretindeau că-I judecă lucrarea și pentru a-i judeca.

²⁰ “Bog otverz grešnye moe usta i posramil ix Hristos!”

Apoi Avvakum arată că nikonienii îi judecă pe sfinții ruși din perspectiva aceleași înțelepciuni lumești. Nikonienii refuză să accepte autoritatea sacră a sfinților pe baza faptului că aceștia sînt lipsiți de educație potrivită și incapabili să evalueze „corectitudinea” cărților bisericești: „Erau proști și nu aveau minte sfinții noștri, oameni neînvățați erau și nu știau nici carte, cum să-i credem?”²¹

Din perspectiva transcendentului, această acuzație era o insultă teribilă, deoarece învățătura lumească nu are nimic de a face cu trăirea de către sfinți a Adevărului din Cărțile bisericești. Avvakum întâmpină comportamentul nikonienilor cu un afront personal comparabil, înveșmîntînd trăirea de către sfinți a adevărilor în haina nebuniei. În primul rînd, el demonstrează o separare voluntară de nikonieni, pentru a arăta că stă în afara stricăciunii lumești: „*Sînt curat, iară praful care mi s-a prins de picioare îl scutur în fața voastră*”²² Aproape aceleași cuvinte cu cele prin care Pavel s-a distanțat de evreii care îl blasfemiau pe Hristos: „Și stînd ei împotrivă și hulind, el, scuturîndu-și hainele, a zis către ei: Sîngele vostru asupra capului vostru! Eu sunt curat. De acum înainte mă voi duce la neamuri.”(Faptele 18:6).”

Această demonstrație de curățenie i-a incitat pe judecătorii săi la agresiune. Avvakum nu intră în agresiune, ceea ce demonstrează “moartea lui în lume” și capacitatea lui de a-i judeca pentru faptul că ei îi judecă pe sfinți. Soborul se ridică să-l anihileze, pînă cînd Avvakum le reproșează, printr-un alt citat din Pavel, că nu sînt blînzi și că se lasă mînați de patimi, “ca lupii”. Reacția lor le arată fața animalică, încurcarea în ispitele lumești. Cuvintele lui Avvakum demonstrează libertatea sa interioară, controlul patimilor, ceea ce îl face un inițiat al Înțelepciunii.

Protagonistul își continuă bătaia „nebunească”. În mod conștient el preia „prostita” pe care au găsit-o judecătorii la sfinți, pentru a arăta că aceasta poate fi o sursă de cunoaștere și putere. Pe neașteptate, înscenînd un spectacol bizar, Avvakum se culcă, invitîndu-i pe judecători să rămînă așezați: *Eu m-am dus la ușă și m-am culcat pe o parte, zicînd: „Mai stați voi așa, că eu am să stau întins”, le zic.*²³ Luați prin surprindere de această ridicolă inversare de roluri, nikonienii nu-și pot opri zîmbetul, expunîndu-și astfel lipsa autorității, prin anularea distanței dintre ei, judecătorii, și Avvakum. Astfel se recunoaște puterea lui Avvakum asupra lor. Judecătorii își revin, aruncîndu-i lui Avvakum un epitet similar cu cel folosit la adresa sfinților: „Și au rîs patriarhii: «Prost mai e și protopopul ăsta, și pe patriarhi nu-i cinstește»”.²⁴

Aceasta a fost o mărturie a libertății interioare și a puterii care îl făcea în stare pe Avvakum și pe sfinți să refuze să joace după regulile lumii acesteia. Acționînd ca un „prost” (rus. *durak*), Avvakum expune ignoranța și patima pe care nikonienii și-o ascundeau sub haina autorității ecleziale. Gol metaforic („derobat”/„răspopit”,

²¹ “Glupy-de byli i ne smyslili nasi russkie sviatyia, ne učonye-de liudi byli,-- čemu im verit’? One-de gramote ne umeli!”

²² “čist esm’ az, i prax prilepšii ot nog svoix otriasiau pred vami.”

²³ “Posidite vy, a ia poležu, govoriu im.”

²⁴ “Tak oni smeiușia: “Durak-de protopop-ot! I patriarhov ne počitaet!”

fără barbă și veșminte), Avvakum îi dezbracă pe judecătorii săi nikonieni în văzul lumii de autoritatea eclezială. Revenindu-și și certându-l pe Avvakum, aceștia și-au manifestat propria ignoranță cu privire la natura cunoașterii. Aleasă de Avvakum ca unică atitudine posibilă, nebunia pentru Hristos comunica unui auditoriu mai larg o lecție despre Adevăr și Minciună, realitate și iluzie. Nebunia lui A scoate la iveală și adevărul ascuns de opoziții săi: slujirea secretă a Minciunii, recursul la aparențe și sofisme pentru a suprima și nega Realitatea, utilizarea falsei autorități pentru a discredita autoritatea autentică a sfinților.

În fine, Avvakum proclamă citatul din Cor. 4:10: „Noi suntem nebuni pentru Hristos; voi însă înțelepți întru Hristos. Noi suntem slabi; voi însă sunteți tari. Voi sunteți întru slavă, iar noi suntem întru necinste!”²⁵ Numindu-se astfel și incluzându-i și pe sfinții ruși, el oferă auditoriului o cheie pentru comportamentul său care stârnește cel puțin nedumerirea. Implicit, aparențele sînt exact contrariul a ceea ce par.

În momentul apoteotic al degradării sale, un nebun lipsit de putere²⁶ în acțiunile sale pline de “nebie”, protagonistul manifestă Înțelepciunea ascunsă. El apare ca loc de întâlnire al extremelor contrare și ca purtător al glasului lui Dumnezeu.

Pentru cei care înțelegeau, nikonienii erau în întineric. Scena soborului îl așază pe Avvakum în interiorul sferei, iar pe nikonieni în afara cercului/sferei divine care semnifică Înțelepciunea Cuvîntului. Nebunia lui Avvakum leagă tema crucială a judecării de probleme cunoașterii, percepției și ale acțiunii morale. Pentru el, nikonienii păcătuiesc în primul rînd prin lașitate morală (de aceea îi neagă pe sfinți). Judedata lui Avvakum în așază pe nikoniei în fața Bisericii duhovnicești trăite, ca la o judecată de apoi.

Avvakum se privește fără frică, conștient să se află într-un proces de cunoaștere de sine. Slăbiciunile omenesti de care este conștient reprezintă fața exterioară a credinței interioare; nebunia lui era fața Înțelepciunii interioare. Participînd exterior la criza Bisericii universale, el trăia în sinea sa mîntuirea.

Nebunia sa prezintă trăsăturile caracteristice ale tradiției bizantino-slave: consacrarea autocurățirii ca pedeapsă în lupta cu lumea; jocul cu recunoașterea și nerecunoașterea prin inversiuni și alte trucuri; saturarea cu putere profetică a revelației și judecării; excesul maximalist în morală; scrutarea de sine în fața juderării divine; responsabilitatea de a vedea ceea ce vede Judecătorul; aruncarea oamenilor într-o stare de șoc care să-i facă să realizeze scrutinul moral și judecata de sine, pentru a scăpa de Judedata lui Dumnezeu. Însă în ciuda asemănării dintre nebunii care au trăit și cei despre care s-a scris²⁷ în tradiția moscovită, autobiografia lui Avvakum este unică.

Confrunțindu-se cu un nou concept laic de cunoaștere și cu o nouă estetică, Avvakum s-a confruntat cu o situație extremă, reducerea cunoașterii la un fenomen de suprafață care se lupta pentru corectitudine, raționalitate și afișare. Temîndu-se

²⁵ “My urodi Hrista radi! Vy slavni, my že bezčestni! Vy silni, my ze nemoščni!”

²⁶ „bujaja, nemoščnaja”

²⁷ Nebuni ruși

că percepția transcendenței și a profunzimii va fi pierdută, el s-a prevalat de teologia care l-ar fi putut face în stare să-și modeleze acele dimensiuni și s-a bazat pe metoda nebunului de a trezi atenția.

La nivelul scriiturii, Avvakum a deformat convențiile vieții de mucenic pentru a-și ridica Viața la statutul de metatext. Prin conștiința de sine poetică și-a transformat V/viața într-un text despre Înțelepciune și despre natura propriei sale Lumini. Devenit astfel document de evoluție spirituală personală, autobiografia servește scopului terapeutic-didactic anunțat în ultima variantă: „să se bucure robul lui Dumnezeu, citind!”

Viața lui Avvakum a realizat un potențial al paradigmei pauline a nebunului care nu fusese explicat înainte nici în tradiția Înțelepciunii și nici în Viețile sfinților nebuni întru Hristos. Autobiografia demonstrează cum și-a însușit autorul lecția lui Iosif din Voločk și a Sf. Pavel despre “căile încurcate și nevăzute ale lui Dumnezeu”. Retică Înțelepciunii/nebuniei este materializată într-o conștiință personală care reprezenta fața exterioară a învățătorului și a ghidului interior, “...a lui Hristos cel adevărat care a spusă că “Biserica Mea porțile iadului nu o vor găta”. Astfel paradigma “nebuniei întru Hristos” își realizează funcția de trezire a cititorului la o nouă percepție, provocându-l să privească în profunzime, dincolo de suprafața înșelătoare, pentru a găsi Adevărul.

Bibliografie

- Avvakum. Житие протопопа Аввакума // Житие протопопа Аввакума им самим написанное и другие его сочинения*, М.: Гослитиздат, 1960, pp. 53-122, p. 101.
- Jitie protopopa Avvakuma, inoka Epifania, boiarini Morozovoi*, editate de N.V.Ponirko, S.Peterburg, Glagol, 1994 (reproducece ultima redacție autografă din Culegerea de la Pustoziorsk (*Puskoziorski sbornik*) a lui I.I.Zavoloko (<http://feb-web.ru/feb/avvakum/texts/jag/jag-053-.htm>))
- Viața protopopului Avvakum scrisă de el însuși*. Traducerea în limba română: fragmente în revistele *Zorile* și *Kitej-grad*, 2006-2007; integral, în *Perspective asupra culturii, civilizației și limbii ruse*
- Bahtin, M.M. 2003, *Avtor i geroj v esteticeskoi dejatelnosti*, în *Sobranie socinenij* (Opere) v 7 tt., t.1, Moskva.
- Dionisie pseudo-Areopagitul, *Despre numele divine. Teologia mistică*, traducere de Cicerone Iordăchescu și Theophil Simenschy. Postfață de Stefan Afloroaiei, Institutul European, Iași, 1993.
- Sf. Dionisie Pseudo-Areopagitul, 1994, *Epistole*, traducere din limba greacă de Vasile Răducă, Editura All, București
- Dionisie pseudo-Areopagitul, 1994, *Ierarhia cerească. Ierarhia bisericască*, Institutul European, Iași
- Demkova 1976 Demkova, N.S., *Jitie protopopa Avvakuma. Tvorceskaja istorija proizvedenia*, Leninrad, Izd-vo Leningradskogo un-ta, 1976

- Kobets, Svitlana, *Foolishness in Christ: East vs. West*”, *Canadian-American Slavic Studies*, Vol 34, No. 3, Fall of 2000, 337-364; *The Paradigm of the Hebrew Prophet and the Russian Tradition of Iurodstvo*, (The Cultural Paradigm of Holy Foolery, workshop at the XIV International Congress of Slavists, Ohrid, 10-16 September, 2008)
- Hazagerov, H., *Teoria jazyka. Politiceskaia ritorika. ast 2. Mir ubezdauscij reci i sudba russkoj politiceskoj ritoriki*, pp. 3-20 http://genhis.philol.msu.ru/article_116.shtml
- Hunt, Priscilla, *The Foolishness in the Life of the Archpriest Avvakum and the Problem of Innovation; The Theology in Avvakum's Life and His Polemic with the Nikonians; Zhitie protopopa Avvakuma i ideologija raskola: A Penitential Journey: The Life of Protopop Avvakum and the Kenotic Tradition*, în *Canadian-American Slavic Studies*, 1-4, Nov.25, (1991): 201-224
- Lotman, Iuri/Uspenskii, Boris A., 1977: 18-21, “Rol’ dual’nyx modelej v dinamike russkoj kul’tury (do kontsa XVIII veka), *Trudy po russoj i slavjanskoj filologii*, 28,
- Petrova, V.A., 2004, *Estetika polemiceskogo diskursa v russoj kulture, Sankt-Peterburg: Antropologija raskola* („ritorika” protopopa Avvakum), <http://www.drevnerus.narod.ru>
- Čelovek v kulture russskogo barokko. Materialy mezunarodnoj konferencii. Moskva, Institut filosofii RAN, 2006. <http://www.drevnerus.narod.ru>
- Lixacev, D.S., *Socinenia protopopa Avvakma*, în *Velikoe nasledie. Klassiceskie proizvedenia literatury Drevnej Rusi*; 1994, *Ot Ilariona i do Avvakuma*, în *Pamiatniki literatury Drevnej Rusi XVII veka*. Kn.3. Moskva, pp. 620-630; 1976, 1984, 1997 “*Smexovoj mir*” *Drevnej Rusi*, Leningrad, „Nauka”. În colaborare cu A. M. Pancenko.
- Spidlik, Tomas 1997, *Marii mistici ruși*, traducere din limba italiană, Editura Episcopiei Dunării de Jos, Galați
- Vascenco, Victor 2005, *Old Believers*, Editura Academiei, București
- Varona, Alexandr 2002, *Tragedia schismei ruse*, Kriterion, București